

CRIMEAN
INSTITUTE
FOR STRATEGIC
STUDIES

"У КРИМУ РОСІЯНИ ЗАХОПИЛИ 1,3 МЛН КУЛЬТУРНИХ ОБ'ЄКТІВ, А ПРО ВТРАЧЕНЕ З 24 ЛЮТОГО МИ НАВІТЬ НЕ ЗНАЄМО" — ДЕНИС ЯШНИЙ

За останніми даними Міністерства культури та інформаційної політики, під час повномасштабної агресії Росії проти України понад 600 пам'яток культурної спадщини було пошкоджено.

Третина з них не підлягають відновленню, тобто фактично знищені.

Руйнування та викрадення Росією культурних цінностей України — вкрай складний для документування процес. Зокрема, якщо мова йде про окуповані території.

Не є винятком і територія тимчасово окупованого Криму з погляду збереження кримськотатарської культурної спадщини. Там немає бойових дій, тож за умов нібито мирного життя росіяни, без належної експертизи та за участі некомпетентних людей, ведуть активні так звані ремонтно-реставраційні роботи на нерухомих пам'ятках. Паралельно окупаційна влада викоринює кримських татар із культурної мапи Криму за допомогою знищення матеріальних свідчень існування держави кримських татар — Кримського ханства.

Наприклад, із 2016 року це відбувається з Ханським палацом у Бахчисарай. Внаслідок такої "реставрації", окрім знищення автентичних елементів, під загрозою опинилось саме існування пам'ятки: в 2022-му в одній з будівель ансамблю з'явилась тріщина висотою близько трьох метрів, і щоб стіна не завалилася, робітники просто підперли її дерев'яними конструкціями. Пам'ятка поступово втрачає свою наукову, історичну, естетичну комплектисть та цінність.

Протягом п'яти років злочини росіян проти культурної спадщини фіксує команда ГО "Кримський інститут стратегічних досліджень". Ірина Голіздра поговорила з координатором групи моніторів з документування культурних втрат під час війни Кримського інституту стратегічних досліджень Денисом Яшним про те, чим займається його структура, як експертам вдається верифікувати вивезені росіянами цінності та як вже зараз готуватися до "культурної деокупації" територій. Втім, розпочати розмову хочеться все ж таки з оцінювання дій державних органів стосовно культурної спадщини окупованих територій.

CRIMEAN
INSTITUTE
FOR STRATEGIC
STUDIES

Є ДЕКІЛЬКА ПИТАНЬ ДО ВАС, САМЕ ЯК ДО ГОЛОВИ ЕКСПЕРТНОЇ КОМІСІЇ З ПИТАНЬ ОБЛІКУ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІНІСТЕРСТВА КУЛЬТУРИ. ЯК ПРАЦЮЄ ЦЯ КОМІСІЯ?

Ухвалює рішення про відповідність або невідповідність об'єкта критеріям пам'ятки. І відповідно до цього об'єкт вноситься або не вноситься до Державного реєстру пам'яток архітектури України.

Підкреслю – комісія має характер консультативно-дорадчого органу. Наприклад, Міністерство культури може випустити наказ, який в певній частині буде не збігатися з поглядом комісії на ту чи іншу пам'ятку. Це система важелів та противаг у насправді складній справі.

Зокрема, зараз маємо багато об'єктів, які на думку місцевої влади начебто підпадають під декомунізацію. Але ми керуємося виключно законодавством, а не своїми поглядами. Якщо пам'ятка втратила предмет охорони через зміну історичного контексту, але вона була зроблена скульптором-українцем і у нього був великий бекграунд доробок, то вона не втрачає своєї цінності як пам'ятка монументального мистецтва.

Спираючись тільки на законодавство, ми не можемо позбавити монументальної цінності, наприклад, пам'ятник Ватутіну. Але якщо йде мова про меморіали загиблим воїнам Другої світової війни, які місцева влада хоче знести, то ми цього дозволити не можемо. Бо якщо пам'ятник присвячено загиблим воїнам — односельчанам, то історичну цінність не втрачено.

ТОЧАТЬСЯ ДИСКУСІЇ ЩОДО ПОВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УХВАЛЕННЯ ТАКИХ РІШЕНЬ. ЧОМУ ТАК ВІДБУВАЄТЬСЯ?

Іноді громадяни, громадські активісти, вважають, що ми діємо за власним бажанням, але насправді у нас працюють демократичні інструменти. Рішення ухвалюється більшістю членів комісії, якщо є кворум.

Підготовка до розгляду статусу пам'ятки — сам по собі непростий процес. По-перше, на кожен об'єкт експерт має написати експертний висновок, а це робиться на добровільних засадах, тобто не оплачується. Якщо враховувати, що експерт працює щодня на своїй основній роботі, то на це йому потрібен час.

По-друге, на одне засідання ми можемо винести 10, максимум 20 об'єктів, бо фізично це неможливо пришвидшити. Тому процес гальмується.

По-третє, є нюанси з постановою і зняттям пам'яток з обліку. Ми стикаємося з тим, що багато випадків, коли місцеві органи намагаються багато об'єктів "протягнути" під приводом декомунізації, щоб знести їх. Але облікової картки, щоб оцінити пам'ятку, немає, тому виникає колізія.

Ми не слідчий орган — ми оцінюємо ту інформацію, яка є в обліковій документації. Іноді ця інформація подається неправильно або неточно. І нам доводиться повертати документи. Тому це довгий процес.

СПІВПРАЦЮЮЧИ З КРИМСЬКИМ ІНСТИТУТОМ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ, ВИ ФІКСУЄТЕ ВИКРАДЕНІ ТА ВТРАЧЕНІ ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В КРИМУ Й НА ІНШИХ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ. ПРО ЯКІ МАСШТАБИ ЦЬОГО МОЖНА ГОВОРИТИ?

На сьогодні ми не знаємо повний масштаб втрат культурних цінностей ні на території Криму, ні на територіях, окупованих після 24 лютого.

Щодо Криму і Севастополя відомо, що до рук окупантів потрапили майже 1 300 000 об'єктів, але що було втрачено на окупованих територіях після 24 лютого 2022 року — ми не знаємо.

Справа в тому, що до 2014 року не було взагалі створено Єдиного каталогу музейних предметів України.

Тоді Міністерство культури зробило висновок — треба робити єдиний каталог, але далі висновків справа не пішла. На жаль, це невивчений урок.

ЯКИМ ЖЕ СПОСОБОМ НАРАЗІ ВЕРИФІКУЮТЬСЯ ВИВЕЗЕНІ ЦІННОСТІ?

Досить складно. Якщо є інвентарні книги, їхні копії або якісь каталоги видані, і відповідно, є інвентарний номер, то чітко розуміємо, що за річ, з якого музею вона була вивезена. Якщо немає каталогу — нам немає з чим порівнювати.

**У ТРАВНІ СТАЛО ВІДОМО,
ЩО РОСІЯНИ ВИВЕЗЛИ ЗОЛОТІ
АРТЕФАКТИ ВІЗАНТІЙСЬКОГО
ПЕРІОДУ З МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА
"ХЕРСОНЕС ТАВРІЙСЬКИЙ".
БУЛО ВИВЕЗЕНО ЗОЛОТО ВІЗАНТІЇ,
А ТАКОЖ ІНШІ АРТЕФАКТИ:
СТАРОДАВНІ ВИРОБИ З КІСТКИ,
ГЛИНИ ТА ІНШИХ МАТЕРІАЛІВ.**

Дуже багато об'єктів, які описують доанексійну історію Криму, вони ж не в Криму: їх десятиліттями вивозили до Росії. Найбільша колекція скіфського золота не в Криму; найбільша колекція старожитностей першої столиці Кримського ханства Солхата не в Криму, а в Ермітажі.

Ба більше, з Криму предмети вивозились в Ермітаж ще з 1954 року. Після того, як Крим став частиною УРСР. До 1991 року. А якщо говорити відверто, деякі предмети Ермітажу — то й після 1991 року. Я не уповноважений відкривати кримінальні провадження, але наявна кількість відомостей дозволяє говорити, що Ермітаж був дотичний до нелегального вивезення предметів з Криму після 1991 року.

**А ЯК ВИ ВЗАГАЛІ СТЕЖИТЕ
ЗА ТИМ, ЩО
ВІДБУВАЄТЬСЯ В КРИМУ
З КУЛЬТУРНОЮ
СПАДЩИНОЮ, ЯКЩО
ТУДИ НЕМАЄ
ФІЗИЧНОГО ДОСТУПУ?**

Тут треба розділяти рухому і нерухому спадщину. До рухомої спадщини належать музейні й архівні колекції, бібліотечні фонди тощо. Це все, а також майнові комплекси кримських музеїв здебільшого привласнили юридичні особи, створені Російською Федерацією. Ці "нові кримські музеї" зазвичай активні у соцмережах, пишуть майже про всі виставки.

У ЧЕРВНІ СТАЛО ВІДОМО, ЩО ПРАЦІВНИКИ ХЕРСОНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ОЛЕКСІЯ ШОВКУНЕНКА ІДЕНТИФІКУВАЛИ УЖЕ 50 ВКРАДЕНИХ РОСІЯНАМИ ЕКСПОНАТІВ. ПОЛОТНА ПРАЦІВНИКИ МУЗЕЮ ВІДНАЙШЛИ САМЕ НА ФОТОГРАФІЯХ, ЗРОБЛЕНИХ У СІМФЕРОПОЛЬСЬКОМУ ЦЕНТРАЛЬНОМУ МУЗЕЇ ТАВРИДИ. УСЬОГО З ХЕРСОНСЬКОГО МУЗЕЮ РОСІЯНИ ВІВЕЗЛИ 11 ТИСЯЧ ПОЛОТЕН. А ЗА НЕРУХОМОЮ СПАДЩИНОЮ ЯК ВДАЄТЬСЯ СТЕЖИТИ?

З нерухомої спадщини найбільш вразливі археологічні пам'ятки, адже на території Криму відбувається багато археологічних розкопок. Українські археологи займаються дистанційним моніторингом пам'яток. Ми вимушені користуватися опублікованими результатами російських досліджень, але вони публікують результати не всіх розкопок. Використовуємо також супутникові знімки, історичні, сучасні тощо.

З пам'ятками архітектури трохи складніше: треба пильно занурюватись в сектор російських соцмереж. Зазвичай місцеві активісти можуть сказати, де руйнується та чи інша пам'ятка.

Для того щоб верифікувати відкриті дані, ми використовуємо документи окупаційної влади – розпорядження окупаційних адміністрацій; геопросторові – наприклад, кадастрові карти, на які вносять ділянки під будівництво або виділені під землекористування. Співвідносячи ці дані, ми можемо зрозуміти, на якій території та в межах якого російського проекту відбувалися розкопки. Росіяни називають це "охранные археологические исследования".

ЧИ Є У ВАС БАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОБОТИ З МУЗЕЯМИ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ КРИМУ?

Щоб напрацювати стратегію музейного наповнення Криму, треба знати склад кримських колекцій. Але музейники, які знають їхній склад, в більшості залишилися в Криму.

Ми можемо зробити на пальцях якусь стратегію. Концептуальну. Але це не дуже реально. Це має бути стратегія, яка будується не згори донизу, а знизу вгору.

Чим класне нове законодавство про музейну справу? Тим, що кожен керівник музейної установи подає стратегію, бачення. Потім з таких стратегій має складатися одна глобальна стратегія.

Впевнений, що контент більшості музеїв Криму треба буде повністю переглядати, переосмислювати. Наприклад, **Центральний музей Тавриди ще до 2014 року тяжів до російського погляду на історію півострова і пропагував її**. В експозиціях дуже часто ілюструвалися історичні фальсифікації, коли називалися села начебто засновані російськими колоністами, але насправді це були села, з яких або було вивезено кримських греків або це були кримськотатарські села, куди почали заїжджати росіяни, коли почалася перша хвиля еміграції кримських татар в кінці XVIII століття.

СТАЛІН ВЛАШТУВАВ ДЕПОРТАЦІЮ КРИМСЬКИХ ТАТАР, А ЗАРАЗ РОСІЯ СВІДОМО В РІЗНИХ НАПРЯМАХ ЗНИЩУЄ КРИМСЬКОТАТАРСЬКУ КУЛЬТУРУ (ЗОКРЕМА Й ФІЗИЧНО). ЯК ТАКИЙ ТИСК ВПЛИВАЄ НА МАЙБУТНІ ПОКОЛІННЯ, НА ЗБЕРЕЖЕННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ?

Я не є фахівцем з ідентичності, але можу сказати, що росіяни зараз узаконюють свій шовінізм назагал. Зокрема, вони запускають шовінізм у науку. В Росії взагалі історична наука не інклюзивна, вона великодержавна. Вона будується навколо ідеї про великий центр, вертикаль, що не приймає і стирає багатогранність.

Буквально нещодавно мені потрапила на очі стаття в 13-му номері збірки "Історія і археологія Криму": там за участі трьох співавторів фонтанує російський шовінізм. Наприклад, кримськотатарська там пишуть через дефіс. Ми пам'ятаємо, чому так писалося в Радянському Союзі – щоб відділити кримських татар від Криму. Ми пам'ятаємо указ Президії Верховної ради СРСР під назвою "О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму". Не "кримські татари", а якісь татари, які проживають у Криму. У сучасній російській історіографії це й досі існує.

Це є уроком для нас: нам не треба намагатися будувати українську історію як історію виключно держави етнічних українців. У нас інклюзивна державна. Кримське ханство існувало задовго до Гетьманщини і паралельно з нею до кінця XVIII століття. Якщо українські землі, які не мали своєї державності до Богдана Хмельницького, ми вивчаємо ретельно; ми вивчаємо велике князівство Литовське, ми вивчаємо Річ Посполиту — але історія кримських земель, Кримського ханства майже в школі не вивчається. А це було утворення на території сучасної України — п'ять разів згадується в школі. Тобто ми не знаємо добре цю частину нашої історії.

ЯКІ ВАЖЕЛІ ВПЛИВУ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ІСНУЮТЬ? ЧИ МОЖНА ЗВЕРНУТИСЬ, НАПРИКЛАД, ДО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ? ЩО МИ МОЖЕМО ЗРОБИТИ СЬОГОДНІ?

Якщо ми говоримо про вплив тут і зараз, то єдине, що працювало до 2022 року — це великий розголос. Наприклад, роботи у Ханському палаці були припинені через міжнародний розголос.

ЯКА СИТУАЦІЯ ЗАРАЗ? РОБОТИ НЕ ПРИПИНЕНІ?

Сьогодні досить дивно уявляти, що хоч якась міжнародна організація в сфері культурної спадщини може впливати на політику Росії на окупованих територіях.

Ми можемо зробити незручним життя російських вчених, дотичних до культурної спадщини. Наприклад, мені досить цікаво, як Франція пустила на якусь конференцію до себе пана Вахонсеєва – заступника директора так званого Центру чорноморських досліджень в Криму.

Ми можемо зробити незручним їхнє життя, але це не вплине на ситуацію, бо вони просто звикають до незручностей і не будуть намагатися щось змінити.

Тому, на жаль, тут і зараз ми нічого кардинально не можемо змінити, але ми маємо працювати на перспективу. На те, що ми будемо змінювати в майбутньому. Нам треба розробити декілька стратегій роботи з нерухоною культурною спадщиною в умовах різних варіантів розвитку подій — відхід їх з Криму, мінування тощо. Це складна робота. На жаль, до 2022 року центральні органи виконавчої влади, дотичні до цього, цим не займалися. У них не було спроможностей. Чому їх не було, я не знаю. Це питання до них.

З хорошого — сьогодні створено резерв держслужбовців на окупованих територіях, а з поганого — немає резерву науковців, які зможуть приїхати і працювати. Коли ми зйдемо до Криму, треба буде проводити ревізію пам'яток археології. А кому? Тих археологів, які зараз у Криму, ми не зможемо залучати до цього, бо вони співпрацювали з окупантами. У нас немає фахівців, які розуміють кримську архітектурну спадщину. Немає експертів, які розуміють хоч приблизно склад кримських музейних колекцій.

Тут і зараз ми можемо лише документувати, записувати і створювати резерв людей, які будуть працювати в Криму після його деокупації. Коли б вона не сталася, ми маємо бути до цього готові.

Стаття виходить у межах Програми сприяння громадській активності "Долучайся!", що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раєт в Україні.

Зміст матеріалу є винятковою відповідальністю Раєт та його партнерів і не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) або уряду США.
